

**ЕТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ:
ДИСКУРС ЕКОЛОГО-КОМУНІКАТИВНИХ ЗАСАД****Вступ**

Відоме кантівське запитання: “що таке людина?”, яке розкривається відповіддю на три інші запитання: “що я можу знати?”, “що я можу робити?” і “на що я можу сподіватися?” [10, с. 332], не лише не втратило своєї актуальності, але й набуло в ХХ – на початку ХХІ ст. ще більшої, драматичнішої гостроти і носить вже не лише теоретичний, а й практичний характер.

Методологічною, смисловою основою пошуку відповіді на запитання “що таке людина?” в Західній культурі та цивілізації став принцип “*Людина є мірою всіх речей*” (софісти), принципи філософії свідомості з її декартівським “*Я мислю, отже існую*”. При всіх їхніх позитивних настановах вони вели до переоцінки людиною свого “Я”, своїх можливостей, своєї ролі в системах “людина – природа”, “людина – суспільство”, самовпевненості, егоїзму “Я-свідомості”. Наслідком цього стало загострення етичних та екологічних проблем людства в ХХ ст.

Аналіз дискурсу щодо вирішення екологічних проблем в комунікативній практичній філософії є предметом нашого дослідження.

Основна частина

Особливим викликом існуванню людської цивілізації в кінці ХХ ст. стали екологічні проблеми, великою мірою спричинені технічною експансією людини у сферу природи. Як пише К. М. Маєр-Абіх у передмові до українського видання книжки “Повстання на захист природи. Від довкілля до спільносвіту”, “ми поведимося як орди міжпланетних загарбників, які хотіли б якомога довше і якомога комфортніше жити на цій землі, не вважаючи при цьому її своєю батьківщиною, а поводячись так, начебто збираються податися до наступної планети, споживши тут геть усе або зробивши його непридатним для споживання” [11, с. 9 – 10].

Саме наприкінці ХХ сторіччя така експансія стала настільки потужною, що вона вже не лише не забезпечує виживання людини, а й загрожує знищенню довкілля. Тому актуальним в наш час є запитання: “як можлива екологічна етика після Чорнобиля та Фукусіми?”

В цій ситуації пошук відповіді на кантівські запитання зумовлюються усвідомленням ролі комунікативних й екологічних засад людського буття, які на сучасному етапі розвитку людської цивілізації суттєво взаємопов’язані. Теоретичною основою такого усвідомлення може бути аналіз комунікативної філософії (етики). Внутрішня логіка її розвитку базується на подоланні класичної парадигми філософії свідомості (філософії “Я”, філософії імперативу та монологу) та розкритті комунікативних засад сутності й розвитку людини та суспільства.

Комунікативна теорія прагне дати відповіді на головні питання сучасності. В першу чергу, це проблеми власне філософсько-теоретичного обґрунтування моральних норм. Потреба нових підходів до обґрунтування етики за доби кризи традиційних форм обґрунтування, пов’язаних як з релігійним, так і з раціоналістичним світоглядом, значно посилює інтерес до етики як практичної філософії, яка виходить на передній план гуманітарного й соціального знання. Все це зумовило необхідність етичного повороту як у свідомості людини, так і у самоусвідомленні філософією необхідності зміни парадигми – від філософії буття до етики. Етика стверджується як перша філософія, яка передує питанню про буття [5, с. 8 – 12].

Проблема “етичного повороту”, яка полягала в необхідності пошуку нових морально-ціннісних орієнтацій, не була вирішена, а навпаки в кінці ХХ ст. загострилася. Це викликано, в першу чергу, посиленням загроз, які несли науково-технічна цивілізація, проблеми екології.

За умов, коли стає сумнівною можливість подальшого існування самого життя на Землі, посилюються тенденції пошуку підвалин таких етичних норм і цінностей, де саме життя, його збереження, а також виживання розглядаються як головний ціннісно і нормоутворювальний принцип [5, с. 197 – 198]. В цьому плані комунікативна філософія (етика) відзначається “значною чутливістю” [5, с. 194] до екологічної проблематики.

Можемо зазначити, що методологічною, світоглядною основою подолання екологічних викликів є усвідомлення необхідності подолання філософії свідомості та розкриття комунікативних засад системи “людина – природа”.

Обумовленість відповіді на запитання “що таке людина?” еколого-комунікативними

факторами по-іншому формулює кантівські запитання. В своїй праці “Екоетика у світлі парадигмального повороту в філософії (попередні зауваги до критики екологічного розуму)” (2008) відомий сучасний український дослідник комунікативної практичної філософії А. Єрмоленко зазначає, що глобальна екологічна криза поставила питання усвідомленням меж нашого пізнання, тобто необхідності відповіді на кантове запитання, що я можу знати, тобто, що я можу знати про відносини людини з довкіллям, з природою загалом, зрештою, про екологічну кризу?

А далі, кожен з нас має відповісти на кантівське запитання: що я повинен робити за умов екологічної кризи? Якими нормами має керуватися індивідуальна та колективна дії та яким чином вони можуть бути легітимовані у наш час? І лише після відповіді на ці запитання ми можемо шукати відповідь на запитання: на що я можу сподіватися?

Чи можу я сподіватися на гармонічні відносини людини з природою, де ця гармонія співвіднесена з гармонією людських відносин, з гідністю людини, чи лише на виживання людини та суспільства в цілому, на те, щоб продовжити нашу ходу в історії? [4, с. 89 – 90]

Пошук відповіді на питання суті та змісту екологічної етики, як і практичних аспектів подолання екологічної кризи, базується на міждисциплінарному підході. В цьому плані екологічна етика поєднана з проблематикою практичної філософії. На думку А. Єрмоленка, відповідаючи на питання вирішення екологічних проблем, не варто обмежуватися лише проблемами філософії природи, чи навіть етики, тобто запитаннями, як жити в злагоді з природою, що є добро та зло, добре чи погане. Потрібна відповідь на запитання, як саме ми повинні жити у злагоді одне з одним і у злагоді з природою? А це вже запитання практичної філософії, як нам слід впорядковувати наше життя, як нам слід господарювати, яку ми повинні мати техніку, які правові й моральні норми. Питання практичної філософії природи об’єднує в собі питання і філософії природи, і філософії техніки, і філософії науки, і філософії культури, і філософії господарства, і філософії права [4, с. 106]. Предметом екологічної етики є не відносини людини з природою, а відносини людини одна з одною і суспільством в цілому щодо природи [4, с. 102]

Екологічна етика як практична філософія має не тільки прикладне значення. Вона рефлектує моральні твердження. Метою практично-філософського мислення є розроблення та обґрунтування морального принципу, який у змозі орієнтувати дії людей щодо природи і зобов’язує їх до цих дій. Суттю цього морального принципу повинна бути співвідповідальність за природу і за людей, що поєднує між собою гідність людини та шанування природи [4, 108].

Ключовим, в умовах цивілізаційних викликів, є запитання “що я повинен робити?”. Результатом дискурсу суті та змісту комунікації людини в світі став вихід на проблему відповідальності людини, яка інституалізувалася в “етику відповідальності”. Відповідальність за природу і довкілля постає в комунікативній практичній філософії фундаментальною вимогою. Природа “дана людині” як “предмет етичної відповідальності і піклування” [5, 198]

Аналіз сучасних проблем, включаючи її прикладні аспекти (економічні, політичні, екологічні, медичні та ст.), важко уявити без праць Ганса Йонаса – видатного німецько-американського філософа. У своїй фундаментальній праці “Принцип відповідальності”, яка має величезний вплив на свідомість нашого часу, вчений висловлює занепокоєння розвитком сучасного суспільства і висуває ідею створення нової етики.

Г. Йонасом сформульовано категоричний імператив для сучасної доби: “Чини так, щоб наслідки твоєї діяльності узгоджувалися з продовженням автентичного людського життя на Землі” [9, С.??]. Саме цей імператив, в різних його варіантах, став базовим принципом подальшого розвитку різних сфер людського буття (політика, економіка, екологія, наука, педагогіка та ін.).

Г.Йонас одним з перших углядів екологічну кризу, пов’язану з кумулятивним характером науково-технічного прогресу і непередбачуваністю його далекосяжних планів, що особливо проявилася в суспільстві останньої третини ХХ століття і на початку ХХІ століття. Але, на відміну від “діагнозу доби” інших філософів, він витлумачує екологічну кризу як онтологічну, як загрозу буттю як такому. Його заслугою є те, що він одним із перших перевів обговорення цих проблем в етичну площину, розробляючи новаторську стратегію не тільки реабілітації практичної філософії, а й створення нової етики, яка б відповідала сьогоднішній добі [6, с. 362].

Логіка філософії Г. Йонаса ставить питання подолання антропоцентризму в етиці. Вчений критикує антропоцентричність традиційної етики, відповідно до якої сфера застосування етики

обмежується людиною і міжлюдським спілкуванням. На його думку, закладені в сучасній технології апокаліптичні можливості навчили нас, що антропологічна винятковість може бути забобою. Г. Йонас у своїй етиці відповідальності долає традиційне обмеження етики міжлюдськими стосунками, поєднує етику переконання телеологічною етикою відповідальності за наслідки людської діяльності, зокрема і відповідальністю за природу. З цього випливає, що не лише інтереси людини можуть претендувати на моральну цінність, а й позиція захисту природи задля самої природи. Тобто, природа входить у нормативну мораль і прикладну етику [6, с. 371 – 372].

Як зазначав в своїй праці “Екологічна криза як виклик дискурсивній етиці” К.-О. Апель, “якого ж ще значення має набувати принцип відповідальності, слухно висунутий Гансом Йонасом як головний принцип сьогodнішньої етики, як не те, що індивідуально ставиться в обов’язок кожній окремій людині, а саме відповідальність як спільна вселюдська співвідповідальність усіх за наслідки й побічні наслідки колективної діяльності людей” [1, с. 449]

Відповідальність розглядається Г. Йонасом як універсальна здатність людини так само невідокремлена від неї, як і здатність говорити. В цьому сенсі належність виражена в бутті людей. На основі цього вчений розробляє іншу парадигму відповідальності: невідповідальність суб’єкта перед ним самим встановленим моральним законом (як у Канта) і не відповідальність перед моральним законом комунікативної спільноти (комунікативна теорія), а відповідальність “за” – за те, щоб людство існувало. Це монологічна відповідальність. Тому відповідальність “за” має перевагу у Г. Йонаса перед відповідальністю “перед”. Архетипом такої відповідальності є відповідальність “за” дитину, яка не може гарантувати та обстоювати свої права. Безпомічна дитина є тим архетипом сущого, де перетинається буття і належність: дитина повинна бути. А тому Г. Йонас апелює до відповідальності, яка викликана не формальним законом, а почуттям відповідальності, це відповідальність, що зумовлена предметом – покликом безпомічної дитини. Те саме стосується і природи як такої. Не будучи рівноправним партнером дискурсу, природа домагається існування, висуваючи до людини свої вимоги, і ці вимоги моральні [6, с. 382 – 383].

«Принцип відповідальності» визначає суть діяльності Центру Ганса Йонаса (Німеччина). Метою Центру є “сприяння здатності до відповідальної за майбутнє діяльності, вихованню відповідальності за майбутнє і відповідальному за майбутнє публічному рішенню на підставі аргументативного діалогу” [8, с. 108].

Значним внеском в розвиток комунікативної етики в контексті етики відповідальності є творчість одного із найвидатніших представників сучасної практичної філософії Німеччини Дитриха Бюлера. На думку філософа “бути відповідальним за майбутнє означає брати па себе співвідповідальність за постійний поступ морального” [2, с. 96].

Діяльність Д. Бюлера спрямована на обґрунтування й реалізацію етики дискурсу як етики спільної відповідальності, етику господарства, екологічну та медичну етики, етику права, політичну й педагогічну етики. Він також ініціював ряд проектів, які спрямовані на практичну реалізацію етики відповідальності в різних сферах розвитку суспільства.

Особливо важливим в практичному плані реалізації ідей етики відповідальності є проект “Діалог етики й педагогіки”, який започатковано 1999-го року. Він є конкретною реалізацією мети Центру Ганса Йонаса “прискорити розробку концепції виховання, спрямованого на відповідальність за майбутнє, на відповідальність за людську гідність та її індивідуальну реалізацію, що є особливо нагальним з огляду на те, що школа та вища школа доволі мало цим переймається, а про навчальні плани годі й казати” [8, с. 110]. Головними аспектами педагогіки визначаються “спільна відповідальність, виховання і здатність до відповідальної за майбутнє дії” [8, с. 110].

Акцентуючи увагу на проблемі етики відповідальності, ми не можемо обійти стороною діяльність сучасного німецького філософа Маєра-Абіха Клауса Міхаеля. Його практична філософія – це філософія відповідальності і за збереження людства, і за збереження природи. Це має бути не тільки відповідальність за інших людей, не тільки відповідальність за тварин і рослин, а й відповідальність за всі речі, створені людиною і не створені нею, оскільки “не людина є мірою всіх речей, а все, що нас оточує, є мірою нашої людяності” [11, с. 96]

Дискурс екологічної політики в демократичному суспільстві, на думку філософа, потрібно проводити не тільки на рівні експертів, а й створювати умови для відкритого громадського дискурсу, в якому всі громадяни мали б можливість брати участь. Для цього має зрости кількість громадських ініціатив, вплив громадськості на вироблення екологічної політики, прийняття екологічно виважених рішень.

Практична філософія природи К. М. Майер-Абіха просякнена оптимізмом і вірою у майбутнє. Зокрема, про це свідчить і одна з останніх його праць “Космічна надія в Апокаліпсисі святого апостола Івана”, в якій йдеться про те, що Апокаліпсис є не тільки жажливим застереженням, а й дає надію людям, якщо вони розглядатимуть друге пришестя Христа разом зі святим апостолом Іваном як космічний процес і вже не претендуватимуть на особливе місце в природі [11, с. 181].

Висновки

Дослідження дискурсу явища та поняття відповідальності в філософії останньої третини ХХ – початку ХХІ ст. засвідчує не просто актуальність, а й термінову необхідність його актуалізації в різних сферах людського буття. Викликано це загостренням в ХХ ст. етичних проблем людства, які в поєднанні з загостренням в кінці ХХ ст. екологічних проблем, ставлять на порядок денний питання виживання людства та збереження довкілля.

Саме загостреність цих питань стала причиною розвитку комунікативної філософії (етики), суттю якої є переосмислення комунікативних засад розвитку людства, переосмислення цінності “Іншого”, перехід від монологічної парадигми свідомості “Я” до діалогічної парадигми комунікації “Я – Інший”. Результатом дискурсу суті та змісту комунікації людини в світі став вихід на проблему відповідальності людини, яка інституалізувалася в “етику відповідальності”. Відповідальність за природу і довкілля постає в комунікативній практичній філософії фундаментальною вимогою.

Системний підхід до означення та вирішення екологічних проблем людства ставить вимогу:

- використання міждисциплінарного підходу до аналізу екологічної тематики – поєднання філософії природи, філософії техніки, філософії науки, філософії культури, філософії господарства, філософії права та ін.;
- визначення предметом екологічної етики не просто відносини людини з природою, а відносини людей одна з одною і суспільством в цілому щодо природи;
- аналіз та вирішення екологічних проблем в контексті проблеми комунікації “людина – природа” та “людина – світ” в цілому, що актуалізує методологічну та світоглядну значимість поняття “еколого-комунікативні засади етики відповідальності”.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Апель К.-О. Екологічна криза як виклик дискурсивній етиці // Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник / Апель К.-О. – К. : Лібра, 1999. – С. 413 – 454.
2. Бьолер Дитрих. Ідея та обов’язковість відповідальності за майбутнє / Бьолер Дитрих // Філософська думка. – 2007. – № 1. – С. 117 – 134; № 2. – С. 77 – 95; № 3. – С. 81 – 99.
3. Гьосле Вітторіо. Практична філософія в сучасному світі : пер. з нім., примітки та післямова Анатолія Єрмоленка / Гьосле Вітторіо. – Київ : Лібра, 2003. – 248 с.
4. Єрмоленко А. М. Екоетика у світлі парадигмального повороту в філософії (попередні зауваги до критики екологічного розуму) / Єрмоленко А. М. // Філософська думка. – 2008. – № 3. – С. 88 – 108.
5. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник / Єрмоленко А. М. – К. : Лібра, 1999. – 488 с.
6. Єрмоленко А. М. Післямова / Ганс Йонас. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації : пер з нім. / Єрмоленко А. М. – К. : Лібра, 2001. – С. 357 – 393.
7. Єрмоленко А. М. Післямова / Майер-Абіх К. М. Повстання на захист природи. Від довкілля до спільносвіту : пер. з нім., післямова, примітки А. Єрмоленка / Єрмоленко А. М. – К. : Лібра, 2004. – 196 с.
8. Єрмоленко А. М. Філософувати дискурсом. Практична філософія Дитриха Бьолера та берлінська етика дискурсу / Єрмоленко А. М. // Філософська думка. – 2007. – № 1. – С. 107 – 116.
9. Йонас Ганс. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації : пер з нім. / Йонас Ганс. – К. : Лібра, 2001. – 400 с.
10. Кант І. Трактати и письма / Кант І. – М., 1980. – 652 с.
11. Майер-Абіх К. М. Повстання на захист природи. Від довкілля до спільносвіту : пер. з нім., післямова, примітки А. Єрмоленка / Майер-Абіх К. М. – К. : Лібра, 2004. – 196 с.